

University of Groningen

De illusie van de maakbaarheid van het platteland? Streekverbetering 1953-1970.

Karel, Erwin

Published in:

Lezing gehouden tijdens het NAHI-congres 50-jaar, 30 november 2000 Sofihotel Den Haag

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Early version, also known as pre-print

Publication date:

2000

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Karel, E. (2000). De illusie van de maakbaarheid van het platteland? Streekverbetering 1953-1970. In *Lezing gehouden tijdens het NAHI-congres 50-jaar, 30 november 2000 Sofihotel Den Haag*

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De illusie van de maakbaarheid van het platteland? Streekverbetering 1953-1970. Lezing NAHI-congres 50-jaar, 30 november 2000 Sofihotel Den Haag

Erwin H.Karel

Dames en heren,

In 1999 verscheen het boek *De Graanrepubliek* van de journalist Frank Westerman. Hij reconstrueert hierin de teloorgang van de landbouw in Groningen, de provincie die ooit gold als de graanshuur van Nederland. In zijn boek speelt de voormalige Nederlandse minister van Landbouw Sicco Mansholt – van oorsprong overigens zelf een Groninger – een meer dan prominente rol. Aan de hand van zijn levensverhaal en dat van zijn vader en grootvader wordt honderd jaar landbouwgeschiedenis op een bijzondere wijze verbeeld. De opkomst van het geslacht Mansholt wordt door Westerman geplaatst naast de ondergang van de negentiende-eeuwse Groningse herenboeren. Sicco Mansholt was namelijk in zijn hoedanigheid van landbouwcommissaris van de EEG verantwoordelijk voor de huidige structuur van de Europese landbouw en veel Groningse graanboeren zijn naar eigen zeggen aan de Europese regelgeving ten onder gegaan.

Westerman beschrijft Mansholt als een spijtoptant. Hoewel Mansholts beleid, dat de Europese Gemeenschap een eigen positie op de wereldmarkt moest garanderen, geslaagd kan worden genoemd, had het als neveneffect een onontwarbare kluwen van wetgeving, regels, quota en permanente saneringen. Die neveneffecten overschaduwden Mansholts succesverhaal steeds vaker. En daarvan was hij zich welbewust. In 1994 tekende Westerman uit zijn mond op:

'Ik als socialist, ik zeg zeer nadrukkelijk: de maakbaarheid van de samenleving langs de weg die ik heb gevolgd is een onmogelijkheid'.

Over de maakbaarheid van het platteland wil ik hier vanmiddag iets vertellen. Het onderwerp verheugt zich namelijk de laatste jaren onder de term plattelandsvernieuwing in een hernieuwde belangstelling. Met name de Wageningse hoogleraar Jan Douwe van der Ploeg heeft die discussie met meerdere publicaties daarover aangezwengeld.

Niet het heden, zoals bij Van der Ploeg, maar het verleden staat centraal in mijn verhaal. Om wat preciezer te zijn, de periode 1956-1970, toen het ministerie van Landbouw en Visserij een tamelijk grootschalig streekverbeteringsprogramma heeft opgesteld.

Als u nu denkt: "Streekverbetering? Daar heb ik nooit van gehoord", dan bent u beslist niet de enige in deze zaal. Het streekverbeteringsprogramma is in de loop der jaren in vergetelheid geraakt en het is in de geschiedenisboekjes nauwelijks terug te vinden. Aan mij is de mooie taak gegeven om daarin de komende jaren veranderingen te brengen, door het schrijven van een proefschrift over dit onderwerp.

Streekverbetering wordt tegenwoordig ook wel een vroege vorm van plattelandsvernieuwing genoemd. In beide gevallen gaat het namelijk om de gedachte hoe de overheid sturend kan optreden in de revitalisering van het platteland. En daarbij is het om het even of dit gebeurt door een actieve interventiepolitiek of juist een terughoudend beleid.

Laat ik u eerst kort uitleggen wat streekverbetering inhield en waarom het is opgezet.

Direct na de Tweede Wereldoorlog verscheen het zogenaamde kleine boerenvraagstuk op de politieke agenda. Het was een erfenis uit de jaren dertig, het tijdperk van de grote economische wereldcrisis. Kort gezegd behelsde het kleine boerenvraagstuk het probleem dat er teveel boeren en hun gezinnen op te kleine bedrijven werkten. Het aantal boeren met 5 hectare of minder grond bedroeg in 1950 nog zo'n 31% van het totale aantal. In die jaren werd

7 hectare nog het minimum geacht voor een redelijk bestaan. Heden ten dage, nu een boer tussen de 60-100 hectare grond nodig heeft om economisch te renderen, klinken een getal als 7 hectare volstrekt surrealistisch. Anderzijds geeft het de ontwikkeling van de landbouw in de voorbije halve eeuw prachtig weer: schaalvergroting en rationalisatie

Het schaalvergrotings- en rationalisatiebeleid omvatte onder andere een omvangrijk opgezet ruilverkavelingsprogramma. Behalve de herverkaveling van landbouwgrond hoorde ook de aanleg van nieuwe infrastructuur en boerderijen tot dit programma. Bij de overheid bestond de angst dat met name kleine boeren in wat men beschouwde als achterstandsgebieden de voordelen van een ruilverkaveling niet optimaal zouden benutten. Met andere woorden dat duur overheidsgeld over de balk zou worden gesmeten.

Het is onder andere deze gedachte geweest die ertoe leidde dat de overheid in 1956 besloot een streekverbeteringsprogramma in te stellen.

In dat programma was het terugdringen van het aantal kleine boeren een centraal item. Het verschilde in een belangrijk opzicht met de ideeën van voor de oorlog. Toentertijd werd het kleine boerenvraagstuk vrijwel uitsluitend gezien als een economisch probleem. Na 1945 kwam er een belangrijk accent op de sociale problematiek te liggen. De kleine boeren moesten niet alleen minstens zoveel geld gaan verdienen als de gemiddelde industriearbeider, het boerengezin moest ook ruimte en tijd krijgen voor zijn sociale ontwikkeling: verenigingsleven, vrije tijdsbesteding en vakantie.

Kort samengevat beoogde het streekverbeteringsprogramma dus een socialisering van de kleine boeren en hun gezinnen in de moderne samenleving door hun vertrouwd te maken met zowel rationalisatie, schaalvergroting en specialisatie van hun bedrijf, als met de moderne waarden en normen van de naoorlogse maatschappij.

De kern van dit programma werd gevormd door drie soorten van voorlichting: bedrijfs-economische, huishoudelijke en agrarische sociale.

De bedrijfs-economische voorlichting was min of meer de voortzetting van het werk van de Rijkslandbouwconsulenten zoals ze dat reeds voor de oorlog verrichtten. Voorlichting over juiste teeltmethoden, over de beste inrichting van het boerenbedrijf, over hygiënisch melken en meer van dit soort onderwerpen.

Ook de huishoudelijke voorlichting kende een vooroorlogse voorganger. De Stichting Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande onderwees boerinnen in de jaren dertig onder andere over hygiëne, voedselbereiding en andere zaken. Na de oorlog kwam accenten te liggen op het gebruik van moderne huishoudelijke apparatuur, over het werken in de tuin, over uitgaven voor het gezin en dergelijke.

Slechts de agrarisch-sociale voorlichting was nieuw. Deze richtte zich op het hele gezin. Doel was om de plaats van het boerengezin in de moderne samenleving beter te duiden. Praktisch gezien betekende dit dat boerenzoons en –dochters leerden dat er meer bestond dan het werk op de boerderij. Beroepsvoorlichting zorgde ervoor dat veel kinderen uit boerengezinnen uiteindelijk kozen voor welk elders, bijvoorbeeld in de fabriek. Op die manier werd een einde gemaakt aan een eeuwenoude traditie: die welke voorschreef dat de oudste boerenzoon de vader op de kleine boerderij moest opvolgen.

De streekverbetering was dus in de eerste plaats een groots opgezet voorlichtingsprogramma. Essentieel was dat de voorlichting niet op individuele basis werd gegeven, maar in de vorm van groepsvoorlichting. Via sociale dwang hoopte men de kleine boeren in de gewenste richting te ontwikkelen.

In totaal kregen nagenoeg 120 gebieden in de periode 1956-1970 het predikaat *streekverbetering*. De meesten lagen op de arme zandgronden van Zuidoost-Friesland, Drenthe, oostelijk Overijssel en Gelderland, en de Peel. Ook de riviergebieden, met hun komgronden, telde veel streekverbeteringen. En tenslotte sommige streken in Zeeland, zoals Zuid-Beveland.

De duur van de lokale streekverbeteringsprogramma bedroeg tussen de 3 en 7 jaar, al naar gelang de lokale behoefte.

Streekverbetering moet beschouwd worden als een vorm van sociale planning oftewel *social engineering*. Op de tekentafels van de toentertijd in opmars zijnde sociologen en sociografen werd een ideaaltype van samenleving gecreëerd.

In Nederland is daarvan natuurlijk het meest pregnante voorbeeld de kolonisatie van de IJsselmeerpolders. Het land werd daar in kavels van 12, 24 en 36 hectare opgedeeld. De boerderijen stonden op het eigen land, her en der kleine groepjes woningen voor landarbeiders (naar Gronings voorbeeld). De dorpen werden zorgvuldig op een bepaalde afstand van elkaar gepland en bevolkt met een minutieus samengestelde en geselecteerde groep burgers. De boer moest getrouwd zijn, want een goede huisvrouw vormde volgens de wetenschappers de basis voor een gezond bedrijf.

Kortom: de IJsselmeerpolders vormden een ongekend laboratorium voor sociologen.

Toen we onlangs met enkele Russische collegae-historici de polders bezochten, was vrijwel de eerste opmerking van hen: het lijkt hier Rusland wel. Waarmee slechts gezegd wil worden dat de Nederlandse planologen hun werk grondig hebben aangepakt.

Gedachten en ideeën die in de nieuwe IJsselmeerpolders werden ontwikkeld, werden ook getransformeerd naar elders. Eén van de sociologen die ervaring opdeed in de polders was Evert Willem Hofstee. Aan hem wil ik enkele woorden wijden, omdat zijn werk de grondslag vormde voor de 'social engineering' zoals die bij de streekverbeteringen werd toegepast.

Hofstee werd in 1946 benoemd tot hoogleraar aan de Wageningse Landbouwhogeschool. Eerder was hij in Amsterdam bij de grondlegger van de Nederlandse sociologie, Steinmetz, gepromoveerd op een proefschrift over het Groningse Oldambt.

Hofstee en zijn medewerkers werden door collegae sociologen spoedig aangeduid als de Wageningse School. Zij ontwikkelden vooral theorieën met betrekking tot de sociologie van het platteland.

Twee theorieën zijn in dit kader van bijzonder belang. In de eerste plaats zijn theorie van het modern dynamisch cultuurpatroon en in de tweede plaats zijn bedrijfsstijlentheorie.

In het modern dynamisch cultuurpatroon tracht Hofstee een verklaringsmodel te geven voor de overgang van het traditionele boeren, gebaseerd op kennis en gewoonten van vader op zoon door de eeuwen overgeleverd, naar een modern boerenbedrijf, waarin verandering van landbouw- en bedrijfstechnieken leiden tot nieuwe vormen van boerenbestaan. Hofstee gebruikte als voorbeeld de Groninger boeren, die zich in de loop van de negentiende eeuw ontwikkelde tot rijke herenboeren. Zij namen verandering in plaats van traditie als leidraad voor hun handelen.

Later hebben historici als Henk Roessingh, Peter Priester en Jan Bieleman aangetoond dat Hofstee's conceptie van de traditionele boer niet klopte. Het boerenbestaan was ook voor de moderne tijd reeds behoorlijk dynamisch. Ook toen was aanpassing aan de markt, dus verandering, een veel voorkomend verschijnsel. Als historisch verklaringsmodel is Hofstee's modern dynamisch cultuurpatroon dus allang achterhaald.

Maar het was niet alleen een historisch verklaringsmodel. Hofstee gebruikte deze theorie bij het ontwerpen van zijn concepten voor social engineering in de streekverbetering. Want daarbij veronderstelde hij dat de traditionele boer, een moderne moest worden.

In 1953 schreef hij vrijwel letterlijk:

"De moderne vooruitstrevende boer is een ander cultuurtype, een man met een andere culturele achtergrond dan de achterlijke boer. Bij de ontwikkeling tot moderne boer en moderne mens spelen op de achtergrond vrouw en gezin een rol. Daarom is vorming van de boerenvrouw net zo belangrijk als die van de boer zelf. Er moet dus intensievere samenwerking komen tussen onderwijs voor mannen/zoons enerzijds en vrouwen/dochteren anderzijds."

Hofstee spreekt hier niet alleen van een moderne boer, maar ook van een modern mens. Dat is nu exact wat deze lichte sociaal-ingenieurs beoogde: de verheffing van de burger – in dit geval de boer – naar een hoger niveau des levens door voorlichting en educatie.

Hofstee veronderstelde daarbij dat de vooruitstrevende boeren een voortrekkersrol hadden in het sociale leven. Zij ontwikkelen zich vaak tot de local leaders.

Hofstee's andere theorie, die over de bedrijfsstijlen, behelsde een verklaring te geven waarom in bepaalde regio's boeren dezelfde landbouwtechnieken gebruiken. Volgens hem bestaat er in elk gebied in meerdere of mindere mate een bedrijfsstijl, een wijze van bedrijfsvoering, die door de groep als geheel als juist wordt beschouwd en die door haar normatieve karakter voor de afzonderlijke boer een min of meer sociaal dwingend opgelegd gedragspatroon wordt. Met deze theorie kan aannemelijk worden gemaakt waarom bijvoorbeeld in een regio een bepaalde teeltmethode toegepast wordt, bepaalde producten verbouwd worden of een specifieke vorm van veeteelt bedreven wordt.

De combinatie van beide theorieën levert een concept voor streekverbetering. Probeer via groepsvoorlichting (onderwijs dus) de gemeenschap tot verandering te bewegen en geef de local leaders een bijzondere rol in dit proces.

Voor de praktische uitwerking van het streekverbeteringsprogramma maakten Hofstee en anderen gebruik van de Amerikaanse sociologie. In de VS waren onder andere de Home Economics ontwikkeld, een tak van de sociologie die het gezinsleven aan de moderne eisen van de tijd probeerde aan te passen.

Voor de bedrijfsstijlentheorie heeft nog lange tijd centraal gestaan in de rurale sociologie. Bruno Benvenuti, een tamelijk eigenzinnig leerling van Hofstee, gebruikte hem in de jaren zeventig voor de ontwikkeling van zijn eigen theorie. Hij probeerde te verklaren waarom landbouwtechnieken in heel Europa steeds meer gelijkenis vertoonden. Hij zocht de verklaring in het feit dat niet langer de boer de richting van zijn bedrijf bepaalde, maar de instituties daaromheen. De melkcoöperatie bepaalt de omvang van de melktank, de bank de hoogte van de leningen, de Europese Commissie de hoogte van de quota, het wetenschappelijk instituut de beste teeltmethode. De boer was in Benvenuti's ogen een marionet geworden van de hem omringende instituties.

Op zijn beurt heeft Jan Douwe van der Ploeg Benvenuti's concepten geherinterpreteerd. In zijn onlangs verschenen boek *de Virtuele Boer* leidt dat tot een tamelijk kritisch oordeel over het door de overheid gehanteerde expertsysteem. Daarin zou niet langer de reëel existierende Nederlandse boer centraal staan, maar doet een soort hologram van het expertsysteem dienst als voorbeeldboer.

Ik laat dat oordeel hier even liggen.

Mij gaat het erom dat aan de huidige situatie in Nederland de ideeën en gedachten van de landbouwsociologen ten grondslag liggen, zoals die door Hofstee en zijn Wageningse School zijn ontwikkeld.

Want achteraf gezien denk ik dat Hofstee met zijn ideeën, Mansholt met zijn politiek, de ambtenaren op het ministerie van Landbouw met hun beleid en de vele uitvoerders in het veld door hun voorlichtingswerk bezig zijn geweest de ondernemersstrategie van veel boeren te veranderen. De traditionele gezinsstrategie, waarbij de opvolging en voortzetting van het bedrijf door de oudste zoon een heilig doel was, is vervangen door een agrarische ondernemersstrategie, waarin rendement en winst de leidende principes moeten zijn.

Is de boer veranderd? Ik weet niet of hij een moderner mens is geworden zoals Hofstee voor ogen stond. Wat ik wel weet is dat diens ondernemersstrategie voortdurend aan verandering onderhevig is. Of hij daartoe nu gedwongen wordt door de markt, door een social engineering plan of door een expertsysteem.

Is het platteland maakbaar? Ja, maar het is tevens een illusie te denken dat het ooit af zal zijn. Dat klinkt als het intrappen van een open deur. Maar ik wil er toch iets mee zeggen. De streekverbetering in de jaren tussen 1956-1970 heeft bewezen dat sociale planning op onderdelen effectief kan zijn. Het aantal kleine boeren is dramatisch gedaald in die jaren. In veel boerengezinnen is het niet meer vanzelfsprekend dat de oudste zoon bedrijfsopvolger moet worden. En vrijwel alle boeren maken tegenwoordige gebruik van bovenregionale kennissystemen bij het bepalen van hun bedrijfsstrategie. Ze hebben dus hun traditionele methoden verlaten.

Maar onmiskenbaar heeft de sociale planning in de jaren vijftig en zestig onbedoelde neveneffecten gehad. Schaalvergroting en rationalisatie lijken een eigen dynamiek te hebben ontwikkeld, die de sociaal-ingenieurs achter hun tekentafels nooit bevroed hebben. In dat opzicht – en daarmee wil ik een slotconclusie trekken – kunnen de huidige plattelandsvernieuwers die zoeken naar nieuwe ondernemersstrategieën voor boeren, misschien wel iets leren van de geschiedenis.

Ik dank u.

Groningen, november 2000